

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 902.2 (477.73)

ЖИТЛОВО-ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС «ЦИТАДЕЛІ» ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД*

Кирило Горбенко

Миколаївський національний університет імені Василя Сухомлинського
Україна, 54003, м. Миколаїв, пл. Адміралтейська, 1
e-mail: dikiysad@ukr.net

Упродовж останніх двадцяти п'яти років у межах історичного центру сучасного Миколаєва проводяться археологічні дослідження городища фінальної бронзи Дикий Сад (XIII/XII–XI/X ст. до н.е.) доби Білозерськом культури, що розташовувалося на лівому березі р. Інгул. Площа городища сягає понад 4,0 гектарів і структурно складається з трьох частин: «цитаделі», «передмістя» та «посаду», розташованого за зовнішнім ровом. Приміщення розташовано вздовж річки у три-чотири ряди, які практично примикають одне до одного, створюючи єдиний архітектурний комплекс (мал. 1-а).

За цей час на території Дикого Саду досліджено житлові, господарські, культові й оборонні споруди, накопичені сотні артефактів (керамічний посуд, бронзові, кістяні та кам'яні предмети). Проведені комплексні аналізи археологічних матеріалів [3; 4; 9].

Дослідження останніх років проходили, переважно, на території «цитаделі» (мал. 1-б), де зафіксовано сімнадцять приміщень різної функціональної приналежності – житлові, господарські та культові, ритуально-культовий пандус, оборонний рів із залишками кам'яних фундаментів мостів, кам'яних башт, що маркували мости та фланги рову, центральна незабудована площадка (ймовірно, для зібрань місцевої громади). У культових приміщеннях

«цитаделі» жителі відправляли різні ритуали, пов'язані із поклонінням сонцю та вогню (ритуальні ями, культовий пандус), шанували предків і героїв (поховання черепів у спеціальних ямах), практикували фалічний культ.

Одним із найяскравіших об'єктів на території «цитаделі» городища, досліджених у 2012 році, є житлово-господарський комплекс, що отримав маркування – приміщення № 20. Воно мало прямокутну форму (мал. 1-в; фото 1) 8,0x7,5 м (загальна площа 60,0м²) із заглибленням у материк до 0,50 м. Приміщення орієнтовано по лінії Північний Захід – Південний Схід та мало спільну глинобитну стіну із приміщенням № 19 з півночі, та, ймовірно, з приміщенням № 10 – з півдня (мал. 1-б).

Стіни приміщення, вірогідно, були глинобитними (за винятком західної стіни, яка мала цокольний кам'яний фундамент). Західна стіна приміщення лицьовою частиною виходила до оборонного рову «цитаделі». Довжина кладки 6,3 м, ширина – від 0,50 до 1,80 м. Виходячи із характеру завалу, можна припустити, що кладка мала від 5 до 7 рядів каменів. У конструкції було використано вапняковий бут і плитняк. Деякі мають сліди ретельної обробки.

Східна частина приміщення пошкоджена будівельними роботами нового часу, але, скоріш за все, східна стіна була

* Стаття виконана у рамках наукової теми № 0115U001210 «Степове Побужжя в контексті соціокультурного розвитку Східної та Центральної Європи у IV тис. до н.е. – XV ст. н.е.».

глинобитною, та судячи із глинистих запливів у цій частині, споруджена, як і у приміщенні № 19, за допомогою субструкцій і саманних блоків.

У заповненні приміщення були знайдені розвали керамічного посуду (мал. 2, 1-2, 5-6, 13), два керамічні прясельця (мал. 2, 9-10), кам'яні знаряддя праці, зокрема товчак (мал. 2, 6), розвал черпака з майже вертикальною ручкою (мал. 2, 1).

На рівні полу, який, на відміну від багатьох інших приміщень, не мав потужних промазок, було виявлено 14 ям (з яких 2 стовпових, 2 ритуально-культові та 2 кострища). У заповненні ям знаходилися розвали посудів (мал. 2, 3-4, 7-8, 11, 12, 14), кістки риб, ВРХ, ДРХ. Всі артефакти по формі й орнаменту характерні для білозерських старожитностей [1].

Яма № 1 розташована впритул до західної стіни, має форму видовженої вісімки (розміром 4,6x2,6 м), декілька господарчих і стовпових ям всередині (№ 1-а, 1-б, 1-с). У самому центрі ями, у горілому шарі розташовувався оброблений камінь (мал. 3) трикутної форми (L – 60,0 см, ширина нижньої частини – 54,0 см, товщина – 10,0 см), навколо якого було зафіксовано скупчення кісток ВРХ. Під ним – невелика господарська яма. Форма ями № 1 і характер заповнення дозволяє припустити, що вона слугувала вмістилищем для туш рогатої худоби, де вони підлягали обробці (дещо схожий комплекс розкопано й у прилеглому приміщенні № 19) [6]. Характерно, що у кам'яному завалі західної стіни, навпроти центру ями, зафіксовано розрив між камінцями та приступок, що вказує на безпосередній вихід із приміщення до захисного рову, куди скидалися рештки після обробки та яких зафіксовано там удосталь. Враховуючи, що біля самої ями № 1, зі східної сторони було виявлене кострище, можна припустити, що у цьому комплексі проходили відразу всі стадії обробки м'яса.

Яма № 1-а, стовбова. У плані округлої форми (Ø 0,15 м, глибина – 0,15 м). Заповнення – темний гумус з суглинком. Дно – суглинок з домішками піску.

Яма № 1-б, господарська. В плані округлої форми (Ø 0,30 м, глибина – 0,3 м). Заповнення – темний гумус з суглинком. В ямі зафіксовані фрагменти кісток тварин і кам'яний курант. Дно – суглинок з домішками піску.

Яма № 1-с, господарська. У плані округлої форми (Ø 0,4 м, глибина – 0,9 м). Заповнення – темний гумус з суглинком. В ямі зафіксовані фрагменти кісток тварин і кам'яний курант. Дно – суглинок з домішками піску.

Яма № 2, господарська. У плані округлої форми (Ø 0,30 м, глибина – 0,55 м). Заповнення – сіро-золисте. На глибині 0,3 м у північно-східній частині – кам'яний завал. У заповненні ями зафіксовані розвали великих горщиків з традиційним для білозерської культури орнаментом (мал. 2, 3, 4, 7, 8, 14). Також слід відзначити фрагмент вази з чітко

прокресленим під вінцем графіті «» (мал. 2, 8), що у сукупності з нанесеними фарбою символами схожими на лінійну писемність «Б» на керамічному кружку з приміщення № 4 (розкопки 1994 р.), є другою знахідкою подібного типу на «цитаделі» городища. Посуд з великим діаметром вінця, скоріш за все, призначався для зберігання їжі, на що вказує форма та характер заповнення ями № 2. Дно – суглинок з домішками піску.

Яма № 3, господарська. У плані округлої форми (Ø 0,8x0,65 м, глибина – 0,30 м). Заповнення – сіро-золисте. На глибині 0,15 м – кам'яний бут. На глибині 0,6 м щелепа тварини та фрагменти кераміки. Дно – суглинок.

Яма № 4, господарська. У плані прямокутної форми. (Ø 0,9x0,8 м, глибина – 0,6 м). Заповнення – темний гумус з суглинком. У заповненні – фрагменти кераміки, кісток тварин і каміння. Дно – суглинок.

Яма № 5, стовбова. У плані округлої форми (Ø 0,40 м, глибина – 0,30 м). Заповнення – темний гумус з суглинком. Дно – суглинок з домішками піску.

Яма № 6, господарська. У плані округлої форми (1,15x0,90 м, глибина – 0,15 м). Заповнення – сіро-золисте з

фрагментами кераміки та кісток тварин. Дно – суглинок.

Яма № 7, господарська, або ритуально-культова. У плані овальної форми (0,90x0,85 м, глибина – 0,70 м). Заповнення – сіро-золисте з фрагментами кераміки та кісток ВРХ. Дно – суглинок. На дні ями у вертикальному положенні стояла кам'яна стела (мал. 4) у формі трикутника (антропоморфна стела?) (L – 54,0 см, ширина нижньої частини – 55,0 см, товщина – 6,0 см).

Яма № 8, господарська. У плані підквадратної форми з округлими уступами. (2,20x1,50 м, глибина – 0,40 м). Заповнення – сіро-золисте з фрагментами кераміки. Дно глинисте.

Яма № 8а, господарська. У плані овальної форми (0,40x0,45 м, глибина – 0,42 м). Заповнення – сіро-золисте з фрагментами кераміки, кам'яної зернотерки та дрібного каміння (40 шт.). Дно глинисте.

Яма № 8б, господарська. У плані округлої форми (1,05x0,92 м, глибина – 0,35 м). Заповнення – сіро-золисте з фрагментами кераміки. Дно глинисте.

Яма № 8с, господарська. У плані округлої форми (Ø 0,30 м, глибина – 0,30 м). Заповнення – темний гумус з суглинком. Артефакти відсутні. Дно – суглинок з домішками піску.

Яма № 9, господарська. У плані овальної форми (0,70x0,60 м, глибина – 0,50 м) з проступком. Заповнення – темний гумус з суглинком. Дно – суглинок з домішками піску.

Яма № 10, господарська. У плані округлої форми (0,70x0,60 м, глибина – 0,40 м). Заповнення – темний гумус з суглинком. На глибині 0,20 м шар чорного гумусу з суглинком. Артефакти відсутні. Дно глинисте.

Яма № 11, господарська. У плані округлої форми (0,55x0,52 м, глибина – 0,37 м). Заповнення – світлий гумус з суглинком і фрагментами кераміки. Дно – суглинок з домішками піску.

Яма № 12, господарська, або ритуально-культова. У плані овальної форми (1,50x1,20 м, глибина – 0,60 м). Заповнення – сіро-золисте. Яма має приступок і підбій у східній частині. У підбої кам'яна плита

(мал. 5) антропоморфної форми (L – 54,0 см, ширина по плечикам – 54,0 см, ширина верхньої частини – 37,0 см, ширина нижньої частини – 30,0 см, товщина – 10,0 см). Дно глинисте.

Яма № 13, господарська. У плані округлої форми (Ø 0,40 м, глибина – 0,40 м). Заповнення – темний гумус з суглинком і фрагментом жаровні. Дно – суглинок з домішками піску.

Яма № 14, стовбова. У плані округлої форми (Ø 0,15 м, глибина – 0,15 м). Заповнення – темний гумус з суглинком. Дно глинисте.

Кострище № 1. У плані овальної форми (0,50x0,60 м, глибина – 0,60 м). У північній і південній частинах – кам'яні викладки з мілкого буту. Заповнення – горілий ґрунт світло-коричневого кольору.

Кострище № 2. У плані овальної форми (Ø 0,40 м, глибина – 0,30 м). У південно-західній частині кам'яна викладка з мілкого буту. Заповнення – горілий ґрунт світло-коричневого кольору.

У центрі приміщення було зафіксовано три вапнякові плити трапецієподібної форми (ребра плит оброблені), які, судячи з їх положення, стояли на ребро біля центрального стовпа. Навколо кам'яних плит (одна плита з явними антропоморфними признаками) був зафіксований глиняний заплив, який дозволяє припустити, що у самому центрі приміщення існував невеличкий вівтар з глиняною огорожею й антропоморфною стелою. Біля стели зафіксовано розвал мініатюрного келиху з упором (мал. 2, 5). Можливо, що у келих наливали жертвну рідину (ритуально-культове приношення).

Виходячи з конструктивних особливостей приміщення № 20 і характеру його внутрішнього заповнення, можна стверджувати, що воно було жилим з облаштуванням у центральній частині вівтаря, для відправлення домашніх культів, та окремої господарчої зони – у його західній частині.

Окремо треба звернути увагу на деякі артефакти з приміщення № 20, а саме на фрагмент керамічного посуду, з верхнього заповнення ями № 2. Даний посуд мав форму вази з упором по тулову та лощену

поверхню. Над упором чітко прокреслене графіті у формі символу (мал. 2, 8). Необхідно наголосити, що це перша знахідка на кераміці з городища подібного роду, але не єдина по своєму семіотичному значенню у матеріалах Дикого Саду. Так, під час розкопок храмового комплексу у 1994 році [5; 7] зафіксовано керамічний диск с нанесеними на його лощеній поверхні чорною краскою символами лінійного письма «Б» (мал. 6). У ході аналізу символів вдалося ідентифікувати вісім з п'ятнадцяти знаків. Ймовірно, дані символи є знаками дробово-вагової системи, які використовувалися в ойкумені крито-мікенської культури. Символ на вазі декілька разів повторюється на диску з храмового комплексу городища (приміщення № 4). Подібні «збіги» дозволяють припустити, що символ на вазі вказує на її кількісне об'ємне значення. Розрахунки по керамічному фрагменту [2] дали приблизний об'єм вази у діапазоні від 2,3 до 2,7 л. Треба зазначити, що невідомими залишаються два параметри вази: діаметр дна та висота придонної частини. Якщо припустити, що діаметр дна вази 4,0 см, а висота придонної частини 3,0 см, то розрахунки доводять що об'єм сосуду 2,46 л, що кратне мікенській мірі місткості у 28,8 л [14]. Спираючись на дослідження в області лінійної писемності [11; 13], можна інтерпретувати значення символу на вазі як $\frac{1}{2}$ або $\frac{1}{6}$ від визначеної міри об'єму. При цьому, якщо взяти до уваги, що одна із мікенських мір дорівнює 4,8 л, можна допустити, що об'єм вази коливається у межах 2,4 л.

Подібний символ, у групі ще з двома знаками, прокреслено на ручці амфори пізньомінойського періоду, зафіксованої у Мікенах [12]. Подібні символи зустрічаються на Кам'яній могилі [10]. Показовим також є приклад графіті зі знаками лінійної писемності на сосудах із Трої [8], деякі з котрих представлені на диску з храмового приміщення № 4 Дикого Саду (мал. 6).

Виходячи з якісних характеристик (двосторонній ангоб світло-коричневого кольору зі слідами лощіння) ваза відноситься до престижного типу посуду.

Нанесений на вазі символ, ймовірно, маркує певний об'єм вміщеної у нього рідини (наприклад олії, пива, вина тощо).

Подібні символи нехарактерні для кераміки Білозерської культури. Сосуд з приміщення № 20 – можливо перша знахідка із символом подібного характеру. Дану обставину можна інтерпретувати по-різному:

1. Сосуд місцевого виробництва, а символ нанесений майстром, знайомим зі знаками вагової системи мікенського світу;

2. Сосуд був привезений з навколишніх регіонів найближчих до ареалу мікенського світу.

Безумовно, підтвердити дану точку зору зможуть тільки подальші дослідження. Однак, якщо приведена у статті інтерпретація вірна, то у сукупності з іншими матеріалами, отриманими у ході розкопок городища (кісточки культурного винограду, кам'яний артефакт породи малоазійського походження, орнамент, у вигляді меандру, керамічний диск з символами), можна висунути додатковий аргумент на користь тези про існування торгівельно-економічних контактів середземноморської цивілізації з навколишніми регіонами ойкумени, зокрема з населенням Дикого Саду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ванчугов В.П. Белозерская культура в Северо-Западном Причерноморье. Проблема формирования белозерской культуры / В.П. Ванчугов // АН УССР. Одесский археологический музей. – К., 1990. – С. 59-87.
2. Генинг В.Ф. Древняя керамика: методы и программы исследования в археологии / В.Ф. Генинг. – К., 1992. – С. 53.
3. Горбенко К.В., Пашкевич Г.О. Аналіз археоботанічних матеріалів з розкопок городища Дикий Сад у 2003- 2008 роках / Кирило Горбенко, Галина Пашкевич // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Вип. 3.32. Історичні науки. – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. – С. 9-24.
4. Горбенко К.В., Гошко Т.Ю. Металеві вироби з поселення Дикий Сад / К.В. Горбенко, Т.Ю. Гошко // Археологія. – К., 2010. – № 1. – С. 97-111.
5. Горбенко К.В. Ритуально-культурные сооружения поселения Дикий Сад в контексте этнокультурных связей населения Степного Побужья эпохи финальной бронзы / К.В. Горбенко // Научные труды МГПУ. Серия: социально-исторические науки. – Москва, 2001. – С. 338-343.
6. Горбенко К.В., Козленко Р.А. Раскопки хозяйственно-производственного помещения на цитадели городища Дикий Сад / Кирилл Горбенко, Роман Козленко // Другі Аркасівські читання. – Миколаїв, 2012. – С. 53-55.

7. Гребенников Ю.С. К вопросу о фрако-киммерийских связях / Ю.С. Гребенников // Археологічні дослідження в Україні в 1994-1996 роках. – К., 2000. – С. 29-30.

8. Казанский Н.Н. Троянское письмо. К постановке вопроса / Н.Н. Казанский // Античная балканистика. Карпато-балканский регион в диахронии. – М., 1984. – С. 18-19.

9. Отрощенко В.В. Укріплене поселення Дикий Сад в системі пам'яток білозерської культури / Віталій Отрощенко // Емінак (Київ-Миколаїв). – 2008. – № 1-4 (3) (січень-грудень). – С. 5-10.

10. Пустовалов С.Ж. Монографія Б. Д. Михайлова «Петроглифы Каменной Могилы» и проблемы реконструкции мировоззрения древнего населения Украины / С.Ж. Пустовалов // Stratum plus. – № 2. – 2003-2004. – С. 455.

11. Bennett E.L. Minos and Mynas: Writing Aegean Measures / E.L. Bennett // Floreant Studia Mycenaea. Akten

des X. Internationalen mykenologischen Colloquiums in Salzburg vom 1.-5. Mai 1995, edited by S. Deger-Jalkotzy, S. Hiller and O. Panagl. –Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999. – P. 159-175.

12. Evans A.J. Scripta Minoa. The written documents of Minoan Crete. With special reference to the archives of Knossos / Arthur J. Evans // The hieroglyphic and primitive linear classes. With an account of the discovery of the Pre-phoenician scripts, their place in Minoan story and their Mediterranean relations. With plates, tables and figures in the text. – Vol. I. – Oxford, 1909.

13. Pope M. The Cretulae and the Linear A Accounting System / M. Pope // Annual of the British School at Athens 55. – 1960. – P. 200-210.

14. Younger J.G. Calculating Vessel Volumes / John G. Younger // Metron: Measuring the Aegean Bronze Age, ed. by Karen Polinger Foster; Robert Laffineur. Aegaeum 24. – Liège and Austin: Université de Liège, 2003. – P. 491-492.

Горбенко Кирило *Житлово-господарчий комплекс «цитаделі» городища Дикий Сад*

Представлені основні результати розкопок приміщення № 20 на території цитаделі городища епохи фінальної бронзи Дикий Сад у 2012 році у Миколаєві. Кераміка відносяться до білозерської культури.

Ключові слова: городище, епоха бронзи, Білозерська культура, цитадель, приміщення, об'єм сосуда, лінійна писемність

Горбенко Кирилл *Жилищно-хозяйственный комплекс «цитадели» городища Дикий Сад*

Представлены основные результаты раскопок помещения № 20 на территории «цитадели» городища эпохи финальной бронзы Дикий Сад в г. Николаеве. Керамика относится к белозерской культуре.

Ключевые слова: городище, эпоха бронзы, Белозерская культура, цитадель, помещение, объем сосуда, линейное письмо

Gorbenko Kyrylo *The economic-housing complex on citadel of the fortified settlement Dikiy Sad*

The main results of research of apartment № 20 in citadel of the late bronze fortified settlement «Dikiy Sad» in Mykolayiv are presented. Ceramics belong to Bilozersk Culture.

Keywords: hillfort, Bronze Age, Bilozersk Culture, citadel, apartment, volume of vase, Linear B

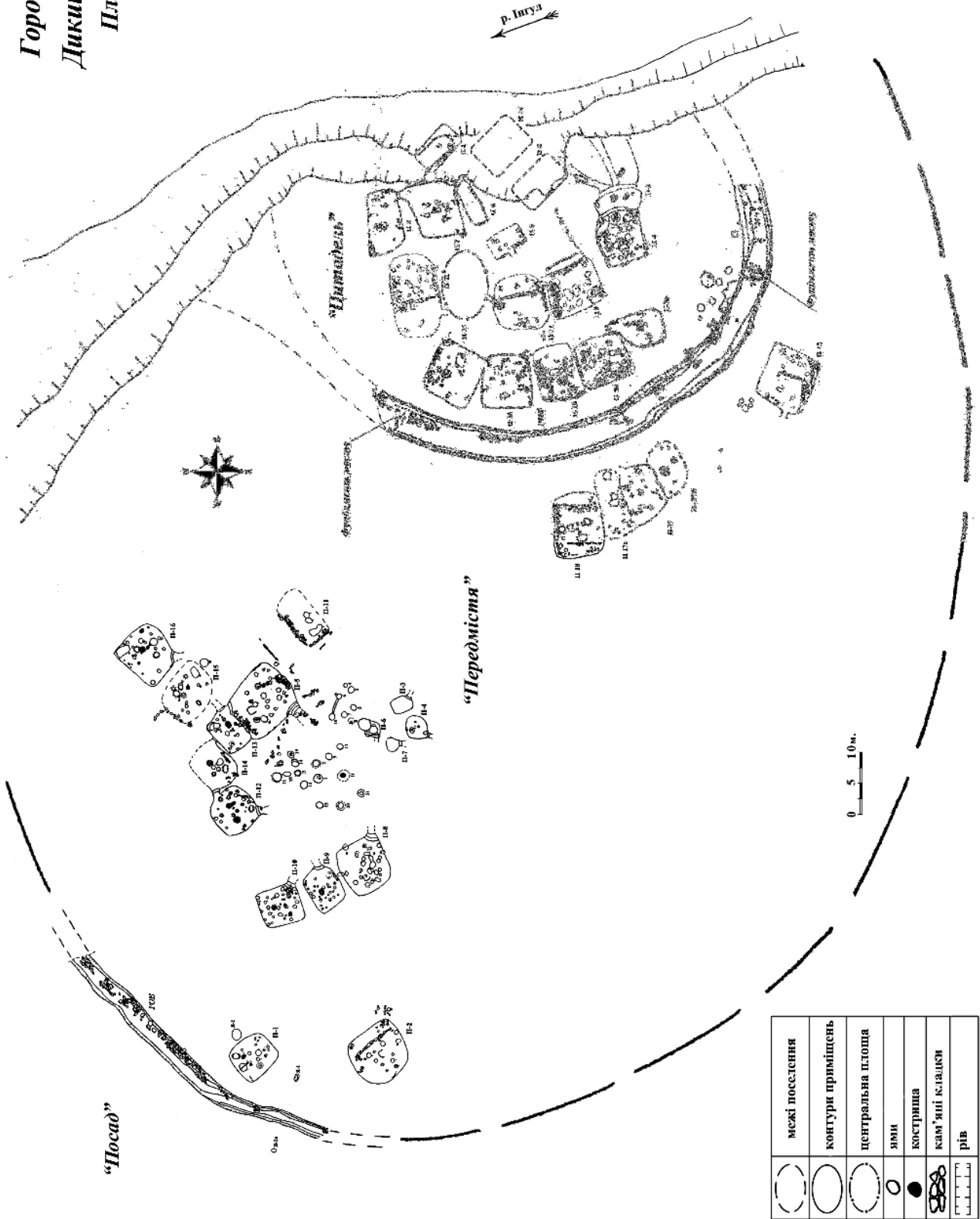
Рецензенти:

Гребенников Ю.С., к.і.н., доцент

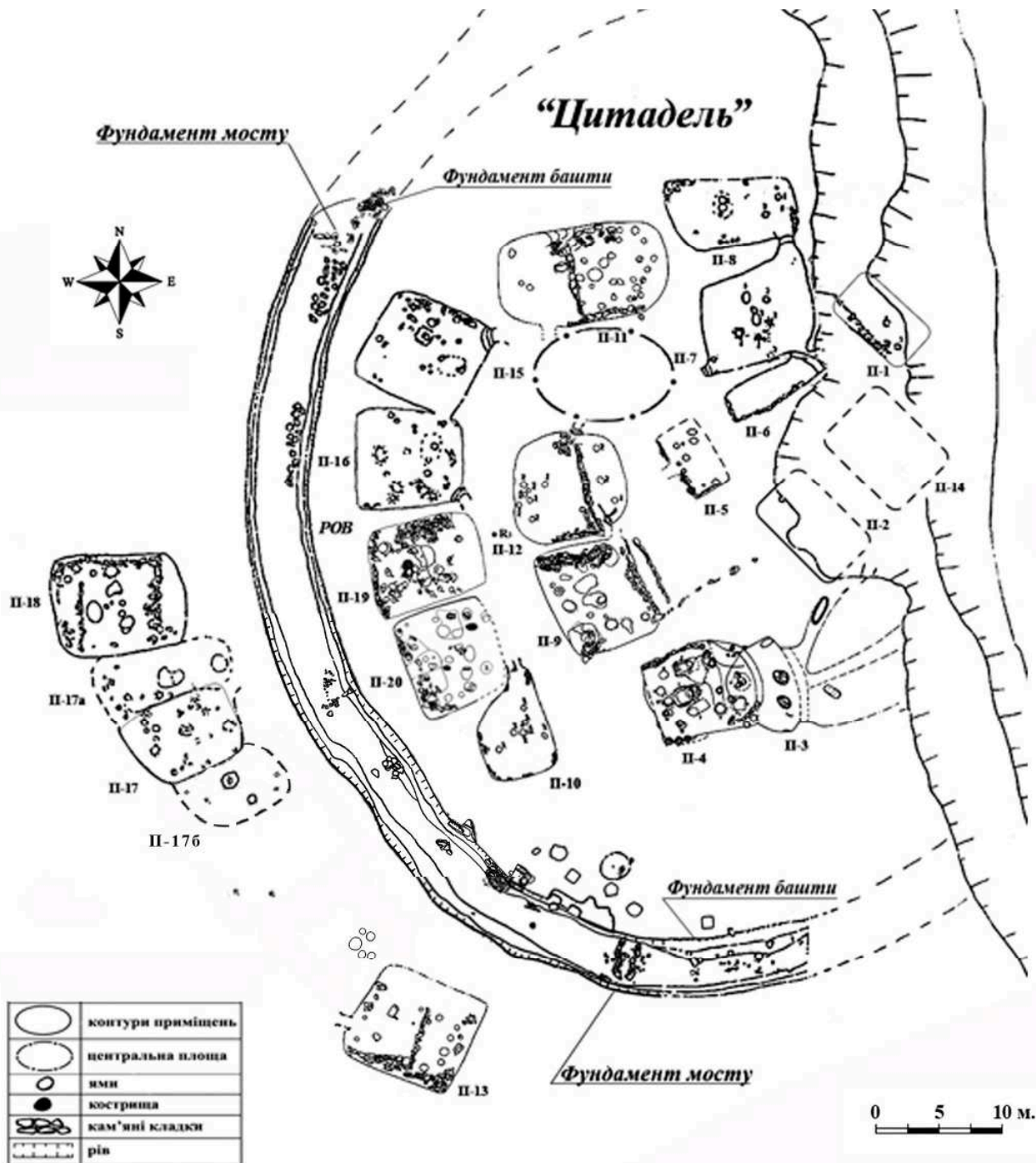
Панковський В.Б., к.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 18.01.2016 р.

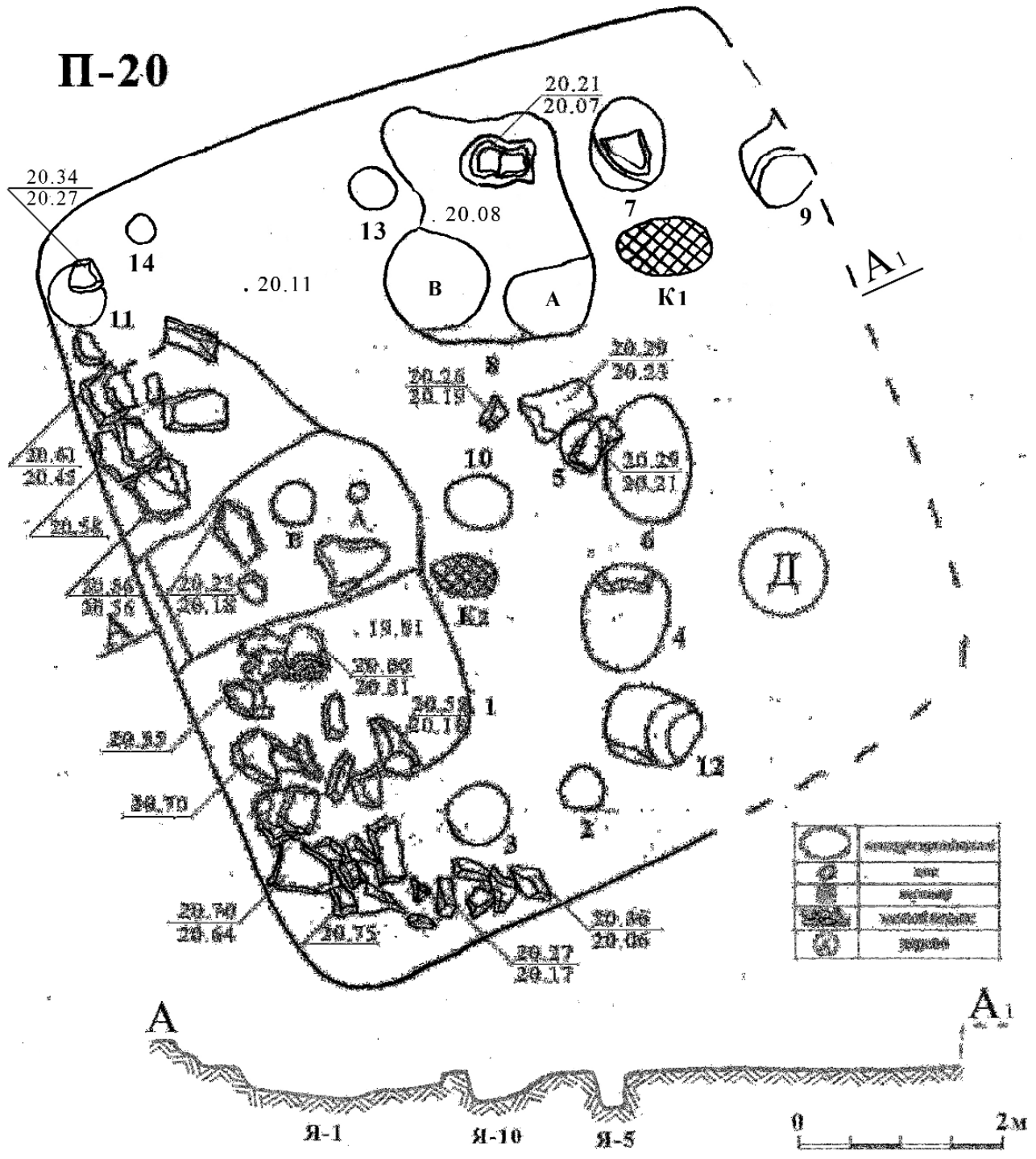
**Городище
Дикий Сад
План**

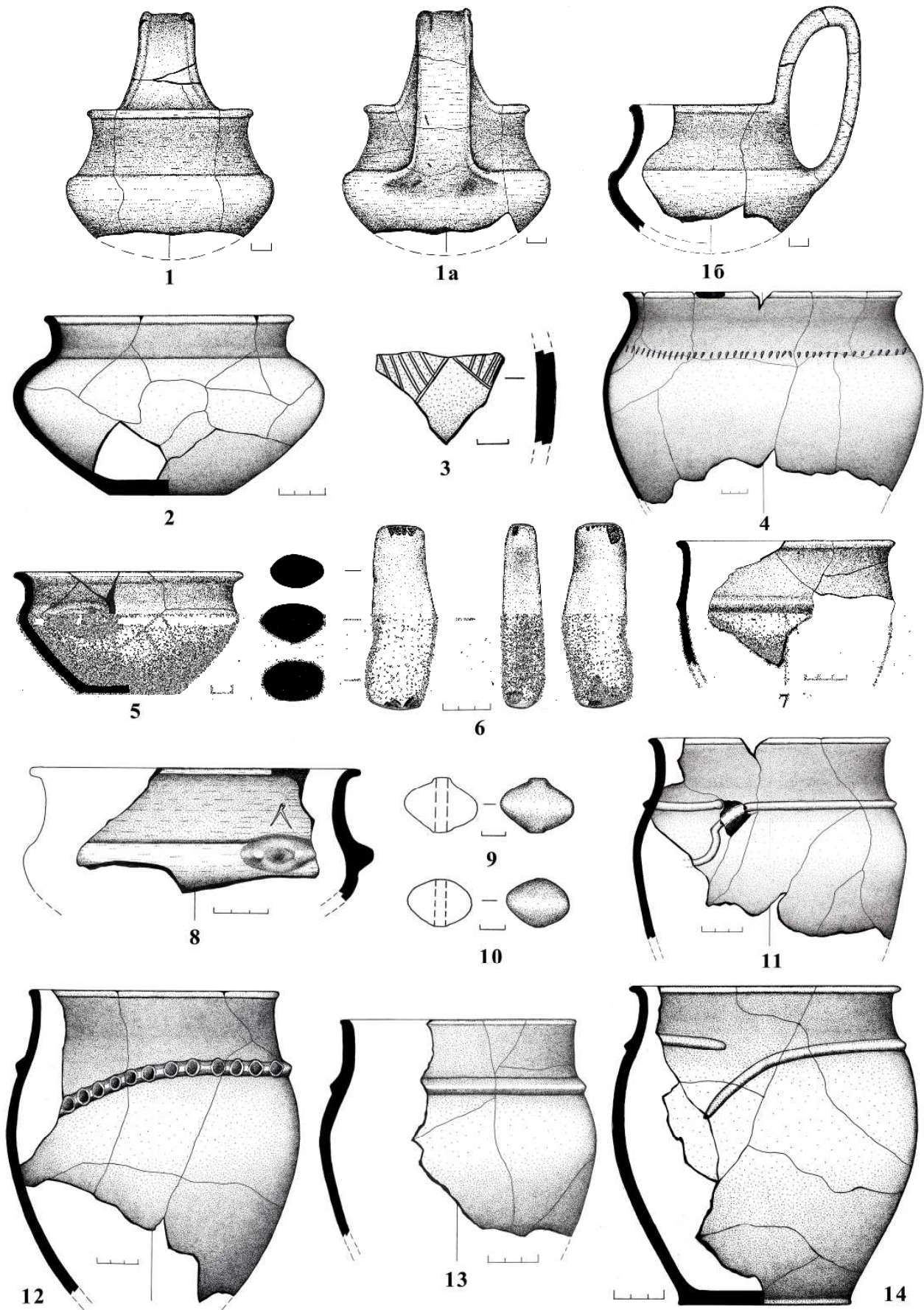
Мал. 1-а. План городища

Мал. 1-б. План «цитаделі» городища

Мал. 1-в. План приміщення № 20.

Мал. 2. Артефакти з приміщення № 20

Керамічний посуд: 1 – 5, 7, 8, 11 – 14; кам'яний товчач: 6; керамічні веретенні блоки: 9, 10.
Заповнення приміщення: 1, 2, 5 – 6, 9, 10, 13; Яма № 1: 12, Яма № 2: 3, 4, 7, 8, 14; Яма № 8: 11.

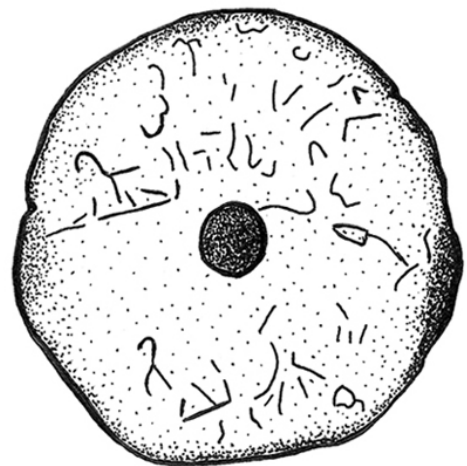
Мал. 3. Кам'яна плита з ями № 1

Мал. 4. Кам'яна плита з ями № 7

Мал. 5. Кам'яна плита з ями № 12

Мал. 6. Керамічний диск з приміщення «цитаделі» № 4

Фото 1. Приміщення № 20